

Ա Ր Դ Ի Ս Դ Ը

(ԳԻՄԱՍՏՈՒԵՐ)

Արուեստը մարդոց կը յայ-
տնէ կենեքի իմաստը.
Օ. ԽՈՒՄԵՏ

Ձիւնը ճանչցայ Լիտայ, երբ ամառները հոն կ'երթայի մօտ մ'անցնելու համար: Երեք տարիէ ի վեր հիւանդութիւն մը ծայր տուած ըլլալով կուրծքին մէջ, հաստա- տուած էր այդ սիրուն զօրասանին մէջ, ապրելով առանձնացած կեանք մը, մաս մը սննեկին մէջ ու մաս մըն ալ ծովափի աւազին վրայ: Միակ մտերիմ բարեկա- մուհի մ'ունէր, ծանօթացած Հոմէն, և որու այցելութեան կ'երթար մերթ: Տա- կաւին կը կարծեմ տեսնել զինքն այն դիւ- քին մէջ որ կը գտնէի՝ իրեն այցելած ա- տենա, ընդհանրապէս իրիկունները, նստած սև կաշիէ թիկնաթուփ մը վրայ, ձեռքերէն մին զրած ցունքին՝ մտածելու ձևի մէջ, ճակատը նեղ և ուղղակի գիծով բարձրա- ցած ու կիսովին ծածկուած բեղմնաբերի մո- տեցող ողորկ և խիտ մազերէն. նոսր յոն- քերուն տակ թեթև սրճագոյն աչքեր՝ խո- ուղացած. գորշ գիծ մը կը շրջանակէր աչ- քերուն ստորին մասը. դէմքը թերատած և կը վերջանար և քիչ մը քառակուսի կզա- կով, մէջտեղը փոքրիկ գոգ մը. նոյն պա- հուն դէմքին գեղնութիւնը զունաւորուած կ'ըլլար մեղմ վարդաթոյր երանգով՝ ար- դիւնը նոր կատարած շրջագայութեան, ամ- բողջ կազմով նիհար և փափուկ էր, հիւանդ փափկութիւն մը՝ ծնունդ ծերացած ցեղե- րու և ֆիզիքական հիւծումին ալ: Սննեակի միայնութեան մէջ, ծովու այն տեսարանին առջև՝ որ պատուանէն անդին կը պար- զուէր, և այդ ժամուն վերջալոյսի ցոլքե- րու կարմիր հայելացումներով փալփուլուն և անաւան զանգուածի պէս անշարժ և առանց աղմուկի կ'երկարէր մինչև հորի- զոն՝ և կ'անհետանար ստուերոտ բոլորակ գիծի մը մէջ, կը դիտէր ու կ'երազէր տե- սակ մը անզգայութեան մէջ, որ բնութեան լուծութիւնն և միջոցին անհունութիւնը շատ

անգամ կը ծնանին մարդու մէջ: Իրապէս ինչ կը մտածէր ու ինչ կը զգար նոյն պահուն, ինքն ալ չէր կարող հաստատել ու վերլուծել. բնութեան հայեցողութիւնը ստէպ անգիտակցութիւն մը կը ծնանի մար- դու մէջ:

Ինք արուեստի սիրող մըն էր, զայն վարդապետող մը. արդէն ինքզինքն ալ ար- դիպ կ'անուանէր՝ այդ բառին զաղափա- րական իմաստ մը տալով, ինչպէս սովոր էր ըսել. կը կարծէր թէ արուեստն իր մէջ մարդը կազմած է: Հոռի Գեղարուեստա- նոցին բարձրագոյն ընթացքը կատարելէն յետոյ, ամբողջովին նուիրուած էր գեղեց- կագիտութեան ուսումնասիրութեան, մը- դուած այս մտածութիւնէն ու սեկուսմէն թէ արուեստը պիտի կազմէ հիմը մարդկային քաղաքակրթութեան և երջանկութեան, ինչպէս գեղեցկին զգացումը՝ անհատական բարձրացումին. ընկերութիւնը իր իմացա- կան զարգացումն և բարոյական շէնքը կա- ուցանելով այդ զաղափարականին վրայ՝ պիտի վերանայ իր ցած ու գոհնիկ մակար- դակէն վեհ ու ազնիւ մթնոլորտի՝ գեղեցկին շքեղութեան և հրապոյրին մէջ:

Արդէն ամէն մարդ կը սիրէ գեղեցիկը՝ ինչպէս կեանքը, կը սիրէ ու կը ձգտի ան- կից բնափոսական հարկէ զորուած: Կեան- քին հմայք գեղեցկին հպումներէն կը ծաղ- կի. գեղեցիկը կեանքին զուարթ շունչը կը ստեղծէ: Սէրն ալ՝ կեանքին ամենամեծ զօրութիւնը, իրապէս կայացած չէ գեղեց- կի զգացումին մէջ. գեղեցիկը կը բացուի կեանքին վրայ արևու մը պէս՝ սէր բող- բոջիւր համար. գեղեցիկը կը պահէ կեանքն և կը թարմացնէ՝ սիրոյ բոյնը երջանկա- ցնելու համար. սէրը՝ ուրեմն, կեանքի հա- ղորդիչը, տարբեր բան մը չէ գեղեցիկ զգա- ցումէն. որով այդ զգացումն ալ սիրոյ պէս չէ տրուած մարդուս իբր արտաքնութիւն մը, իբր յաւելուածոյ հիւսուածք մը, այլ իբր էական տարր մարդուս բնութեան, իբր հի- մը անոր էութեան, ինչպէս են սէրն և կեանքն ալ ինքնին:

Ինք նախապէս այս ոճով ըմբռնած ըլ- լալու է գեղեցիկը. նկատած ըլլալու է իբր

ամենամեծ հմայքը կեանքի իրականութեան մէջ. զգացած ըլլալու է անոր բուրումը, մանաւանդ այն՝ որ կը ծառայի կենդանի էականութեան արեւելիկ գեղէն: Իրաւամբ կը պատմէր թէ ինչպէս պատանեկութեան ժամանակ բնութենէն աւելի կը հրապուրուէր սիրուն կերպարանքներէ և կը սիրէր դիտել ընկերակիցներու գեղեցիկ դիմագիծներն, անոնց թոյրն և ձեւը, անոնց ներքութիւնն և կանոնաւորութիւնը, ու կը յիշէր թէ ինչպէս զաղջօրէն կը զգար անոնց թեւերու մերկութենէն հոսող թարմ կեանքը. չէր մոռցած մանաւանդ աչքերու այն նայուածքները՝ որ պատանիներու այնքան սեփական են, և որոնց մէջ ծաղկի մը քնքշութիւնը կայ և աստղի մը անհունութիւնը:

Միս ու արեան այդ եղկ կարմրութիւնները նկատելի և անոնցմով արբենալ, գեղեցկին կ'ընծայէ տեսակ մը զգայնիկ գոյութիւն՝ որ հեշտարդյոյ նուազկոտութեան կ'առաջնորդէ: Թէ իր մէջ ալ այսպիսի վիճակ մը ծնունդ առած է, յայտնի չէ. սակայն եթէ սկսած ևս ըլլայ, երբեք չէ զարգացած. բանը իր մէջ աւելի տիրող, մանաւանդ խելահասութեան վրայ հասնելով, գեղեցկի զգացման իմացական մաքրագործում մ'ընծայած է: Իրեն ծանօթացած ժամանակս գեղեցկին ըմբռնումը իր մէջ բնաւ թոյլ զգացումներ չէր պարուհակեր. մտաւորականութեան ոյժին ներքև անշատուած իր զգայնիկ բոլոր հրապուրներէն, բիւրեղացած և հոգիացած էր, դառնալու անկախ և աննիւթ զօրութիւն մը, բայց հզօր և իշխող, որ կեանքի բոլոր բազադրիչներուն վրայ պիտի ներգործէր իր անեղծ գեղով և անհուն թափով:

Զգացումը՝ իբր զգացում, անհատական և հոսանուտ բնոյթ մ'ունի, ենթակայ փոփոխելու և անհետանալու ալ, վասն զի իր ծագումը զգայականութեան մէջ է որ յար կը տարուբերի արտաքին ազդակներու ներքև: Զգացման հաստատութիւն տուողը գաղափարն է: Անգամ մը որ գաղափարը մտքի կազմութեան տարր կը կազմէ, ալ անջինջ կը յարատեւէ. ան է նաև

որ զգացման կու տայ տարածականութիւն՝ ընդարձակուելու և ընդհանրանալու. հաստատութիւն՝ անփոփոխ շարունակելու իր գոյութիւնը: Իր մէջ ալ գեղեցկին զգացումը հաղորդուելով գաղափարին և մտածութեան, ելաւ իր սեղծ և յեղիեղուկ շրջանակէն, ընդարձակուեցաւ, վերացական և անգեղեցուն եղաւ, արուեստի մտաւորական բնոյթն առաւ և Արդիստիս իմացական աշխարհին էութիւնը կազմեց. իրեն համար տիեզերքին կազմը և օրէնքները հիմնուեցան արուեստին վրայ, արուեստն ալ իր մտքի օրէնքներուն վրայ: Գաղափարը նաև ուրիշ փոփոխութիւն մըն ալ բերաւ իր մէջ. յամաօրէն յարեցաւ իր այդ մտածութեան. կարծեց թէ այս ասացուածը «Արուեստն է կեանքին իմաստ մը տուողը» միակ, կատարեալ և անսխալ բանաձևն է որ կրնայ ծրագրել մարդկային զարգացումն և երջանկութիւնը. կարծեց թէ անիկա կրնայ բացատրել կեանքի բոլոր առեղծուածները, գոյութեան հմայքը, ապրելու տենչը, երջանկութեան սէրը, կատարելութեան ձրկտումը. արուեստը իրեն համար իրականացած յոյսն էր և երազուած փառքին յաղթանակը:

Արուեստը սակայն ինչ ունի իր մէջ որ յայտնէ մարդուն կեանքին իմաստը. ինչ ունի լուսաշող որ կարենայ կեանքին մութ օրերը զուարթացնել ու երջանկացնել. ինչ ունի գերազօր որ կարենայ բարձրացնել կեանքն ու կատարելագործել: Արուեստը աստղ մըն է, որուն լոյսը սակայն չի կըրնար թափանցել սև խորութիւններուն մէջ. արուեստը սփիւնքս մըն է կանգնած կեանքի սեմին վրայ, ուր սակայն ինք չի կըրնար մտնել. չէ որ անիկա ալ մարդու մտքի ծնունդն է ու հետևաբար իր արժէքն ալ այնքան է, որքան է մարդուն, որքան է կեանքինը:

Իրեն համար սակայն արուեստը մարդկային անողծագործութենէն աւելի՝ կը ներկայանար իբր գերնական զօրութիւն մը, մեր մէջ փոխանցած դարբերու անհունութենէն ու հետևաբար տիեզերքին պէս անծիր և արգասաւոր. կարծես հիւլէ մ'ըլլար

այն ստեղծական լոյսին՝ որ նախապէս կըրնար թեւածած ըլլալ ոչինչին վրայ՝ գոյացնելու ներքը, ստեղծելու կեանքն և ոյժը. և կամ ըլլար մին այն գաղափարներէն որ մարդուն մտքին մէջ կրնային թափանցած ըլլալ ամենակար բանի մը արտագեղունութիւնը՝ մարդու գոյութեան նախորեակին. որով կը ներկայանար իրր ինքնակաց անհուն զօրութիւն մը, իրր հրեղէն պայծառութիւն մը որ կը լեցնէ պարագլուխեան անսահման միջոցները, որով կրնայ ծառայել նաև իրր ստեղծող ազդակ մարդկային երանութեան:

Արուեստը կեանքին իմաստ մը միայն չի տար այլ նաև հմայք, գոհունակութիւն, ուրախութեան և փառքի նշոյշներ կը ծնան. անով մարդ կ'ըրթնէ ծաղիկներուն, աստղերուն, բոլոր համար իրերուն լեզուն ու կ'ունկնդրէ անոնց փայփայող երգը. անով մարդ կը բարձրանայ կեանքի ցաւատանջ և ձանձրոյթի խաւերէն՝ լոյսի անեղծ և գերապանծ գաւառները. արուեստը մարդուս երջանկութիւնը կը ստեղծէ, անոր անմահութիւնը կ'ըլլայ:

Խանդավառութեամբ առաքելաբի մը աւելնով և ցնծութեամբ կը խօսէ իր այս տեսութեան վրայ, դալուկ դեղնութիւնը հրաշէկ բոցավառելով. այդ տեսութիւնը միայն հրապուրիչ և գեղեցիկ չէր զանեք, այլ միանգամայն ճշմարիտ և գոյութիւն ունեցած հնուց՝ Պղատոնէն ի վեր, թէև դարերու ընթացքին՝ մերթ անտեսուած և ծածկուած. այդ տեսութեան ծաւալումը մարդկութեան մէջ, և ասոր իրագործումը, ապահով պիտի փրկէին ընկերութիւնը իր վատթար գնացքէն ուր կը զահալիժի վսեմ և ազնիւ տեսլականի մը թերին և արուեստն ու գեղեցիկը զուգորդուած միակ զօրութիւնները պիտի ըլլան որ ազդեն մարդուս էութեան բովանդակութեան՝ բարձրացնելու և զարգացնելու:

Երբ հիւանդացաւ ու զգաց թէ կեանքը տակաւ առ տակաւ կը խուսէ իրմէ, աւելի պինդ փառեցաւ այդ գաղափարին. Մարդս արդէն միշտ իրականութեան մը պէտքն ունի կեանքին մէջ՝ անոր յենու և անով զգ-

ալու կեանքին ճշմարտութիւնը. մանաւանդ վաղանցուկ կեանքի մը մէջ, երբ մարդ կը տեսնէ թէ օրերը աւելի արագ կը պակսին, դեռ աւելի պէտքը կը զգայ հաստատուն կէտի մը՝ որուն կոթիւն, գրկէ զայն՝ ափին մէջ իրական բան մ'ամփոփելու համար, ոտքին տակ հաստատուն կուռան մ'ունենալու համար: Ինքն ալ, երբ իրեն համար ամէն օր կաթիլ կաթիլ կ'անհետանար կեանքին հոսանքը և արդէն մտքին մէջ անոր ցնդիլը կը նշմարէր, աւելի ուժգին կը փարէր իր այդ գաղափարին և տեսութեան, զէթ զանի չկորսնցնելու և անով ամփոփելու ու ապրելու համար:

Ջուր ջանքեր. գաղափար մը որքան ընդհանրական, որքան վեհ և ազնիւ, միշտ արդիւնք է մտածող մտքի մը, որով այնքան կ'ապրի անհատին համար, որքան են աշուր կեանքին օրերը. և ստեղծողութիւնէ զատ ուրիշ ոճէ ամփոփանք չի նուիրեր զինք մտածող մտքին և ոչ ալ երջանկութեան շող մը ճառագայթել կու տայ անոր հոգւոյն մէջ, երբ արդէն գերեզմանի անհութիւնը լայնափնեկ կը բացուի խաւար և անյատակ ոչնչութեան մը մէջ, ուր կը կորսուին բոլոր յոյսերն ու բոլոր մտածութիւնները:

Ինք այդ մտասեւեռումով ապրելով հանդերձ կը խոստովանէր թէ իր անձին համար ալ կեանքի ամենաքաղցր ժամերը, անոնք՝ ուր մարդ կը զգայ իրապէս թէ կ'ապրի, թէ գոյութիւնը իր մէջ հանոյք և նպաստ մ'ունի, անոնք չէին եղած որ կ'անցնէին իր այդ գաղափարականին հայեցողութեան մէջ. այդ տեսութեամբ և մտածումով թրուծուած ու շաղկապած անձի մը համար միակ զրաւիչ և զուարթ պահերը այդ մոտորումները եղած պիտի ըլլային. ընդհակառակն իր ամենահաճելի և զգալի ժամերը բարեկամութիւնի այցելութեան ժամերը կը նկատէր, այդ պատճառաւ կը ջանար յաճախակի կատարել այն մտերմական այցելութիւնները, այդ ժամանակամիջոցին զգացած անհուն քաղցրութիւնն և անոր պատճառները անկարող էր պարզել. կը ճամաւէր թէ սովորական մտածութիւններէն

սթափումը արտադրէր այդ անուշութիւնը իր ամբողջ էութեան մէջ:

Որոնք որ սեւեռում մը հաստատած են իրենց մտքին մէջ ու անով կը գործեն, հակազդուելով հանդերձ այդ սեւեռումէն ուս դիպ չեն դատեր ու մեկնե՞ր այդ հակազդեցութիւնը. սեւեռումը կը բռնաբարէ դատելու անկախութիւնը: Նոյնպէս ինքն ալ, մտքին մէջ այդ զաղափարականը սեւեռեմի փոխուելով, չէր կրնար անդրադառնալ թէ մարդու բնախօսական զօրութիւնները զաղափարէն անկախ կեանք մ'ունին և իրենց սեփական առարկային ներկայութեան ինքնաբերաբար կ'ազդուին ու կը գործեն. զաղափար մը սրբան զօրաւոր ըլլալ, չի կրնար անհետացնել ամբողջովին այն բնախօսական զօրութիւնը՝ որուն կը հակասէ: Իր մէջ ալ, հակառակ իր գաղափարականին և մտասեւեռումին՝ բարեկամութիւն ներկայութիւնը մինչ կը մխրճէր զինք արուեստի եթերային լոյսի մը պարունակներուն մէջ, անապակ և անայլալ, իր բուն էութեան խորը կեանքին զգացումն և հոսանքը զուարթ և հրապուրչ կը բուցափառէր ու կը ծաւալէր, ծնանելով զգայական բարօրութիւն մը զաղջ և անուշ, ծագիկներու բուրուքնալէտ թմրութեանը մէջ:

Յաջորդ տարին Լիտայ վերադարձիս զինք չգտայ. վերջէն տեղեկացայ թէ փետրուարի յետին օրերը այլ ևս չէր կրցած տուկալ հիւանդութեան բռնութեան: Հիմա ալ իր բոլոր տեսութիւններն ու զաղափարականը չորս հինգ տասնակներու մէջ ամփոփուած էին: Իր գերեզմանին վրայ՝ ուր արեւի տապէն խոտի շիւղերն անգամ դեղնած էին, կը մտածեմ թէ արուեստը անամհոթութիւն է արդեօք թէ ոչնչութիւն. և իրտէնի խօսքը հիմակ ինծի դեռ աւելի անըմբռնելի կը դառնայ:

Ս. Մ.

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԻՆԶՈՒԻ ԱՍՏՂԵՐԸ ԲԱՑԻՓԻԿ ԿԸ ԽԱՂԱՆ

(Շար. տես Բազմալէպ, 1928, էջ 21)

Աստղերու թրթռացումն և երկրիս շրջաբերական շարժումը ինչպէս նաև Արեւուն շրջաբերականը, մեր դիմացը նոր ասպարէզ կը բանան, այն է օգտագործել մեր տեսութիւնը, գտնելով անմոլար աստղերու հեռաւորութիւնը:

Այս նիւթին շուրջ Գաղղիական աստեղաբաշխական ընկերութեան զաղդիներէն յօդուածս գրելէս ի վեր անցան սահեցան գրեթէ տասն և ութ տարիներ և սակայն անկէց մինչև հիմա ոչ ոք ձեռնարկեց և ակնարկ մը նետեց փորձելու համար զշունել նորութիւն մը. պատճառն այն է որ ես ճամբան ցոյց չէի տուած, ինձ սեփական ներլով խորհրդաւոր զազտները. Եւ ինչպէս Հալլէյ 1682 տարւոյն երեցած վարսամի վերադարձը գուշակելով 1758 տարւոյ համար՝ այս բացազանչութիւնն ըրաւ. «Բայտ մեր գուշակութեան 1758 տարւոյն վարսամը պիտի երեւի, մեր ասպազայ սերունդը պիտի յիշէ որ Անգղիացիի մը կը պարտին գիտը», այսպէս, ուրախ եմ ըսելու որ մեր թշուառ ու աշխարհիս չորս հոս վերուն ցրուած Հայ ազգը կրնայ պարծիլ իր «ածու փոքր» դիրքին մէջ՝ թէ իր հարազատ զաւակներէն մին՝ Ս. Ղազարու վանական մը առաջին անգամ գտաւ անծանօթ և անկոխ ուղի մը և զայն բացաւ գիտուններուն առջև, և այդ է աստղերու հեռաշորտարիներն հաշուելու գիտը. գիտ մը ոչ թէ բարդ ու նորահնար գործիքներու միջոցով՝ այլ լոկ զրչի ծայրով գտնուած:

Հայրի կայ գործիքի՝ հաշուելու համար վայրկեանի մէջ թրթռացումը. անշուշտ. և սակայն հաշուած. են առանց անոր ալ: Ամենէն Գիլլէմէն իր «Երկինք» (Le Ciel) գրքին՝ հրատարակած 1877ին՝ 800 էջին մէջ խօսելով թրթռացումի վրայ այսպէս գրած էր. «Elle est moindre dans